

Bâvendîlerin Harezmsahlılar ile Münasebetleri

Geliş Tarihi: 02/05/2019

Kabul Tarihi:18/12/2019

Atf Bilgisi: Rençber, Akif; “Bâvendîlerin Harezmsahlılar ile Münasebetleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 170-182.

Akif RENÇBER*

Öz

Hazar denizinin güneyinde yer alan Taberistan bölgesinin zor iklim ve tabiat şartları, topraklarını savunmak için bölgenin yerel hanedanlarına avantaj sağlamaktaydı. Bu sayede Taberistan’ın yerel hanedanlarından olan Bâvendîler, uzun yıllar bölgede mevcut yüksek otoriteye bağlı varlıklarını devam ettirdiler. Ancak İran coğrafyasına hükmeden egemen gücün tam anlamıyla iktidarı altına girmediler. Bu hanedan sırasıyla Keyusiyye, İspehbediyye ve Kinhariyye isimleriyle üç kola ayrılmaktadır. Çalışmamıza konu olan İspehbediyye kolu daha çok Selçuklularla ve Harezmsahlılarla münasebetlere girmiştir. Harezmsahlılar ile Bâvendîler arasındaki ilişkilerin seyri tedrici olarak değişmiştir. Selçukluların yıkılmasından sonra başlangıçta birbirine müsavi iki hanedan portresi çizen Bâvendîler ile Harezmsahlılar evlilik yoluyla akrabalık dahi tesis etmişlerdi. Ancak Harezmsahlıların giderek güçlenmesi müttefikliği bozmanın yanında bölge idaresinin Harezmsahlıların eline geçmesine neden oldu. Nihayetinde Bâvendî toprakları Harezmsahlılar tarafından ilhak edildi. Ayrıca Bâvendîlerin Oğuzlar ve Selçukluların yıkılmasıyla ortaya çıkan yerel beyler ile de münasebetleri söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Bâvendîler, İspehbediyye, Harezmsahlılar, Taberistan, Oğuzlar.

Bavandids Relationship With Kharzemshah State

Abstract

Tabarestan is located at South of Caspian Sea. Extreme climate and topography provide an advantage to local dynasties in Tabarestan to defend the territory. Therefore Bavandids, one of the local dynasties of Tabarestan, continued their existence in the region through long ages. However, Bavandids had not been entirely subdued by the sovereign power that dominated Iran’s geography. This dynasty consisted of three branches; Keyusiyye, Ispehbediyye and Kinhariyye. Ispehbediyye, branch of Bavandids, had interrelations mostly with Saljuks and Kharzemshah State. Bavandids relations with Kharzemshah State had gradually decreased while they were coequal at the beginning. Even they established relationship by affinity. However Kharzemshah State who became gradually more powerful, ruined the alliance and take command in Tabarestan. Finally they annexed Bavandids lands. In addition, Bavandids had also relationships with Oghuz and principal after collapse of Saljuks.

Keywords: Bavandids, Ispehbediyye, Kharzemshah State, Tabarestan, Oghuz.

* Dr. Serbest Araştırmacı, Orcid No: 0000-0002-1758-6250: akifrencber@gmail.com:

Giriş

Bâvendilerin Harezmsahlılar ile olan münasebetlerini anlatmadan önce hem adı geçen yerel hanedanın hâkimiyet sahası olan Taberistan hakkında coğrafi bilgiler vermek hem de kadimden zikrettiğimiz döneme kadar bölgenin siyasi sergüzeştini kısaca ifade etmek yerinde olacaktır. Aynı zamanda kısaca Bâvendilerin menşesine değinmek icap eder. 46456 km’lik alanıyla Hazar denizi kıyısında yer alan Taberistan (Mâzenderân), günümüzde Bihşehr, Sârî, Kaimşehr, Babil, Âmul, Nûr, Nûşehr ve Tenkabin şehristanlarından müteşekkildir.¹ Yoğun ormanlık alanlara ve nemli havaya sahip bir bölge olduğundan coğrafi konum itibarıyla İran’ın diğer bölgelerine nazaran tamamen farklı bir yapıya sahiptir. Bu bölgenin yüksek dağlarla çevrili olması oldukça fazla yağış almasına neden olmaktadır.² Bu özelliklerinden dolayı kışın ideal bir sıcaklığa sahip olan Taberistan, egemen güçlerin kışlak olarak kullandığı bir yerleşim yeri vasfı taşımaktadır.³

Bilinen en eski tarihi kayıtları Hahamenişler dönemine kadar uzanan Taberistan bölgesinde⁴ toprakların bir kısmı İslam öncesi dönemde ikta suretiyle kabile reisleri veya mahalli liderlere verilmekteydi. Bunun karşılığında bu kabile reislerinin bazıları, Sâsânîlere asker temininde bulunup ordu masraflarını karşılamaktaydı. Sâsânîlerin zayıf düştükleri dönemlerde Taberistan’da bulunan ikta sahipleri boyunduruk altından kurtulmak için isyan ediyorlardı. Bu sebeple Sâsânîler, Taberistan’a tam anlamıyla hâkim olamıyordu. Bu durum özellikle bölgenin batı kısımlarında daha fazla hissedilmekteydi.⁵

Müslüman Arapların Taberistan’ı fetihlerinden önce Mâzenderân bölgesinde Bâvendilerin Keyusiyye kolu, Kârîniler, Camasb hanedanı ve Gilanşahlılar bulunmaktaydı. Bölgenin doğusundan batısına bu hanedanlar hüküm sürmekteydi. Bu bağlamda İslam öncesi dönemde Taberistan’da tamamen yerel hanedanların etkinliği söz konusuydu.⁶

Bâvendiler, köken itibarıyla Sâsânî hükümdarı Kubad’ın torunu Bâv’a dayanmaktadırlar. İlk olarak merkezleri dağlık bölgede yer alan Firim şehriydi. Ancak zaman içinde güçlenmelerine paralel olarak başta Taberistan olmak üzere bölge dışında da hâkimiyet sahaslarını genişletme çabası içinde oldular. Hanedan, “*İspehbud*” veya “*Melikü'l-Cibal*” adlarıyla da bilinmektedir. 45/665-750/1349 yılları arasında varlık gösteren bu hanedan, sırasıyla Keyusiyye, İspehbediyye ve Kinhariyye olmak üzere üç kola ayrılmaktadır.⁷ Çalışmamızın zaman aralığının, büyük bir kısmı İspehbediyye kolu⁸ ile alakalıdır. Mekân aralığı ise hanedanın yegâne güç sahası olan Taberistan bölgesidir.

¹ Mustafa Rüstemi, *Hüner-i Tabarestan*, İntişarat-i Müessesesi-i Amuzeş Ali-yi Marlik, Babilsor 1392, s. 15.

² Salih Purgari, “Nigahi be Coğrafya-yi Tarih-i Taberistan der Kurun-u Evvel-i Hicri”, *ez-Zehra Üniversitesi İnsani İlimler Araştırma ve İlim Dergisi*, s. 17-18 1380, s. 35.

³ İbn İsfendiyar, Taberistan şehirlerini ikiye ayırarak ormanlık ve ovalık alan şehirleri tasnifi yapar. Ormanlık kesimde yer alan şehirler Âmul, Sârî, Mamtir (مامطير), Rudbest (رودبست), Âram (آرم), Teriçe (تریچه), Mile (میلہ), Mehrevân (مهروان) Ehlem (اهلم), Pâydeşt (پای دشت), Nâtil (ناتل) Kenev (نوک) Şalûs (شالوس), Lerasek, (لرأسك) ve Temişe şehirleridir. Dağlık kesimde yer alan şehirler ise Kelar, Rûyan, Nemar (نمار) Kecuye (كجویه) Vime (ویمه), Şelenbe (شلنبه), Vefad (وفاد), Şarmam (شارمام) Larican, Firim ve Hezargerî (هزارگری) şehirleridir. (Bahaüddin Muhammed b. Hasan İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, tsh. Abbas İkbâl Tahran 1386, c. 1, s. 94-95.

⁴ Hüseyin Samedî, Ketabnâme-i Mâzenderân, *Sazman-ı Bername-i Ostan-ı Mâzenderân*, Sârî 1372, c. 1, s. 7.

⁵ Salih Purgari, “Nigahi be Coğrafya-yi Tarih-i Taberistan,” s. 42.

⁶ Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of The Sâsânîan Empire*, New York: Published Tauris, 2008, s. 287-303.

⁷ Muhammed Hasan Han İtimadü’s-Saltana, *et-Tedvîn fî Ahval-i Cibal-i Şervîn*, tsh. Mustafa Ahmedzade, İntişarat-i Fikr-i Rûz, Tahran 1373, 121; Erdeşir Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, tsh. Muhammed Şükrî Fûmeşî, Neşr-i Resâneş, Tahran 1388, c. 1, s. 450-465; Erdoğan Merçil, “Bâvendiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 214; Akif Rençber, “Bâvendilerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)”, *İran Çalışmaları Dergisi*, c. 3, s. 1, 2019, s. 71.

⁸ Bâvendilerin bu şubesinde hükümdarlar sırasıyla şu şekildedir: Hüsamüddevle Şehriyâr b. Kârîn (466-503/1073-1109), Necmüddevle Kârîn b. Şehriyâr (503-509/1109-1115), Fahrü’l-Mülk Rüstem b. Kârîn (509-511/1115-1117), Alâü’d-Devle Ali b. Şehriyâr (511-536/1117-1141), Nasîrü’d-Devle Şah Gazi Rüstem (536-558/1141-1163), Alâü’d-Devle Hasan b. Rüstem (558-567/1163-1173), Hüsamüddevle Erdeşir (567-602/1173-1205), Şemsü’l-Mülk Şah Gazi (602-606/1205-1209). (Erdeşir Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 467-537).

Bâvendîlerin İspahbediye kolu Sârî merkezli olmak üzere Gilan, Rey ve Kumis'e kadar yani Taberistan sınırlarını da aşarak hüküm sürmüştür. Bu sebeple bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan Harezmsahlıların çatışma sahasını kapsamaktadır.⁹

Taberistan, Selçukluların idaresine girene dek öncelikle 3/9.-4/10. asırlar arasında Zeydîler adı verilen devletin hâkimiyeti altına girdi.¹⁰ Daha sonra Büveyhîler, Samanîler ve Ziyarîler arasındaki savaşlarda sürekli el değiştirdi. Taberistan, 360/971'de Ziyarîlerin idaresine girdikten sonra 370/981'de Büveyhî lideri Adudüddin tarafından ele geçirildi.¹¹ Selçuklu Devleti kurulduktan sonra yaşanan hızlı fetih hareketleriyle Taberistan'a kadar ulaşılmış, bu bağlamda Tuğrul Bey, Kutalmış'a Taberistan'ın fetih icazetini ve bölgenin idaresini tevdi etmiştir.¹²

426/1035'de Gazneli Mesud, Âmul'e kadar gelerek Ziyarîlerin tasarrufunda olan Gûrgan ve Taberistan'ı hâkimiyeti altına aldı.¹³ Ancak bir müddet sonra Selçuklular, Gaznelileri mağlup ederek topraklarını ilhak etmek amacıyla harekete geçtiler. 433/1042 yılından yerel hâkim Enuşirvan'ın itaatini arz etmesi ve yüz bin dinar vergi vermesi şartıyla barış yapıldı. Böylece bölgenin bir kısmı Selçuklu idaresi altına girdi. Bununla beraber Pâdüşpânîler ve bazı yerel hanedanların bağımsızlıkları devam ediyordu.¹⁴ Bu olay, Bâvendîlerin Keyusiye kolunun son temsilcisi II. Kârin (419/1028-466/1073) döneminde gerçekleşti.¹⁵

İspahbediye kolunun ilk hükümdarı olan Hüsamüddin Erdeşîr, Sultan Melikşah ile iyi geçinerek makamını korumayı başarmıştır.¹⁶ Öyle ki Maraşî'nin belirttiğine göre Melikşah, Hüsamüddin'e "peder" diye hitap etmekteydi.¹⁷ Buna karşılık Hüsamüddin Erdeşîr ile Muhammed Tapar arasındaki ilişkiler İsmailîler ile mücadele kapsamında savaş yapılmasına neden olacak kadar bozulmasına rağmen daha sonra diplomatik ilişkiler ön plana çıkartılarak yoluna koyulmuştur.¹⁸ Sultan Sencer döneminde ise Büyük Selçuklu Devleti Bâvendî hükümdarı Alâüddin Ali'ye karşı oldukça saldırgan bir tutum sergilemiştir. Buna karşılık Bâvendîler açık bir savaş yapmaktan çekinerek bazen diplomatik çözümler üretmeye çalışmış, bazen de savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda savunmaya geçip, mevcut durumu muhafaza etmişlerdir. Sencer'in esareti sonrası ortaya çıkan yeni siyasi durumdan oldukça iyi istifade eden Bâvendî hükümdarı Şah Gazi Rüstem, topraklarını genişletmenin yanında Taberistan'daki diğer yerel hanedanların da itaatini sağlamıştır.¹⁹

Bu çalışmada: Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışıyla ortaya çıkan yeni siyasi şekillenmeden başlanılarak 1210 yılında Harezmsahlıların Taberistan'a hâkim olmalarına kadar geçen süreçte Bâvendîlerin İspahbediye kolunun Harezmsahlıların ve Selçuklu Devleti sonrası karışıklıktan istifade eden Selçuklu bakiyesi komutanlar ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu analiz etme amacı güdülmüştür.

⁹ Akif Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 71.

¹⁰ Abdurrafi Hakikat, *Tarih-i Conbiş-i Serbedaran ve Diger Conbişha-yi İraniyan der Kurun-u Heştom Hicri*, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1363, s. 98-99.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 39, s. 322.

¹² Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksü-Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 105.

¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça vd., Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, c. 8, s. 53-54; Reşidüddin Fazlullah, *Cami Al-Tavarih Selçuklular Tarihi*, Yay. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 13; Azizullah Beyât, *Tarih-i Tatbiki-yi İran Ba Keşverha-yi Cihan*, Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1384, s. 247.

¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 8, s. 94; Azizullah Beyât, *Tarih-i Tatbiki-yi İran Ba Keşverha-yi Cihan*, s. 260; Özgüdenli, "Taberistan," s. 322; Akif Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 71.

¹⁵ Erdeşîr Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 465.

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s. 140; Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 74-75.

¹⁷ Seyyid Zahirüddin b. Seyyid Nasirüddin Maraşî, *Tarih-i Taberistan Rûyan ve Mâzenderân*, tsh. Muhammed Hüseyin Tesbihi, Müessese-i Matbuat-i Şarki, Tahran 1345, s. 32; Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 76.

¹⁸ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 35-36; Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 468-469; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 86-88.

¹⁹ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 483-492; Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 88-89.

Bu bağlamda yerel güç olmaktan öteye geçemeyen Bâvendîlerin, hâkim otoriteyle münasebetlerinin yanı sıra kendi iç dinamiklerinin anlatısı da ele alınacaktır. Ayrıca bu çalışmada neden-nasilci tarih metodunun da doneleri dolaylı yoldan kullanılmıştır. Ülkemizde yerel tarih bağlamında İrani unsurların Türk devletleriyle münasebetleri yeterince ortaya konulmadığı için bu çalışma mezkûr hususa dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

1. Oğuzların Durumu ve Harezmsahlılarla İlk Temas

Sultan Sencer'in Oğuz esareti sonrası ortaya çıkan yeni duruma Selçuklulara bağlı devletlerin tepkisi Mehmet Altay Köymen tarafından üç kategoride tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre Bâvendîler, “*Durumdan kendi lehine istifadeye kalkışanlar*” kategorisine dâhil edilmiştir. Bâvendîlerin durumu aynı zamanda Oğuz hâkimiyetini tanımayanlar sınıfına da girmektedir.²⁰

Büyük Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde vuku bulan Oğuz isyanı sonrası Oğuz beylerinin Bâvendî lideri Şah Gazi Rüstem ile irtibata geçtiklerini ve hâkimiyet sahalarını genişletmek için ona işbirliği teklifinde bulduklarını görüyoruz. Bu münasebetle Oğuz liderleri Korkut ve Tuti Beyler Şah Gazi Rüstem'e bir mektup göndererek anlaşma teklif ettiler. Amaçları Taberistan topraklarını kullanarak Irak'ın fethini gerçekleştirmekti. Rüstem Gazi'ye Irak ve komşu eyaletlerden sağlanacak gelirleri paylaşma vaadinde bulunan Oğuz beyleri, aynı zamanda Horasan ganimetlerini de vaat ediyorlardı. Ancak Rüstem Gazi bu teklifi kabul etmedi.²¹ Harezmsah Atsız'ın Oğuz isyanı sonrası yaşanan karışıklıkta müttefik arayışı içinde olduğu bu münasebetle Bâvendî lideri Rüstem Gazi'ye teklif götürdüğü kaynaklarda ifade edilmiştir. Oğuzların teklifinden önce olduğu anlaşılan bu istekle Atsız'ın başarılı olduğunu belirtebiliriz.²²

551-552/1157-1158'de üç ila dört bini süvari olmak üzere toplam on iki bin kişilik askeri birlikle Şah Gazi Rüstem Oğuzlar üzerine sefere çıktı. Gürgan'a ulaşan bu ordu içinde Gilan, Rûyan, Kazvin, Damgan ve Bistam askerleri bulunmaktaydı. Onlara Yutak ve Kebûdcâme askerleri de dâhil oldular. Savaş başlamadan önce Oğuz beyleri Şah Gazi Rüstem'e bir elçi göndererek Harezmsah Atsız'ın üç fersah uzakta olduğunu, kendisinin bu sebeple Nişabur sınırına kadar güvende olacağını bildirmelerine rağmen Şah Gazi, savaşmak niyetinde olduğunu belirtmiştir. Savaşın en çetin geçtiği zamanda Yutak ve Kebûdcâme askerlerinin saf değiştirmesi dönüm noktası olmuş bu adı geçen iki askeri birlik Rüstem'in mağlup olmasına ve yaklaşık dört bin Taberistan kuvvetinin ölmesine neden olmuştur.²³

Oğuzlara mağlup olmalarına rağmen 547/1153 sonrası Taberistan hâkimi Bâvendîler, etkili bir siyaset izlediler. Bölgelerinde meydana gelen otorite boşluğu ve birden fazla iktidar ortağının ortaya çıkması Bâvendîler için fırsat oldu. Zira Sencer'in esir düşmesinden sonra Selçuklu toprakları Oğuzlardan başka Bâvendî lideri Rüstem Gazi'nin eline geçti. Rüstem Gazi'nin Oğuz beylerinin teklifini reddetmesinden birkaç yıl sonra Oğuzlar Gürgan civarından çekildiler. Gürgan'ın idaresi Rüstem Gazi tarafından, mevcut siyasî ortamdan istifadeyle ortaya çıkan feodal beylerden biri olan Emir İhtiyareddin Aytak'a verildi. Aytak, vassal sıfatıyla Rüstem Gazi'ye bağlandı. Oğuzlarla sürekli olarak çarpışan Bâvendîler 551/1157'de önce Aytak'ın Oğuzlara yenilmesi, ardında da Rüstem Gazi'nin kuvvetlerinin mağlubiyetiyle geri çekilmek zorunda kaldılar. Taberistan'dan taze kuvvet toplayan Rüstem Gazi, tekrar Oğuzlar üzerine saldırdı ve bu defa onları Horasan'a kaçmaya mecbur etti.²⁴

Sencer'in esareti ve ölümü sonrası ortaya çıkan otorite boşluğunda -Harezmsahlıların Horasan'a hâkim olmalarına kadar geçen süreçte- Bâvendîlerle münasebete geçilmesi bakımından bir takım emirlerin ismi ön plana çıkmaktadır. Bunlarda biri Müeyyed Ayaba, diğeri ise İhtiyareddin Aytak'tır. Emir Aytak 552/1157-1158'de on bin süvariye Taberistan'dan hareket ederek Horasan'a doğru yola

²⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, TTK Yayınları, Ankara 2011, c. 2, s. 427.

²¹ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 96.

²² Maraşî, *Tarih-i Taberistan Rûyan ve Mâzenderân*, s. 19; Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, c. 2, s. 13; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, çev. Ekber Necef- Ahmed Annaberdiyev, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 314; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, c. 2, s. 426.

²³ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 97; Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, s. 19; Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 494.

²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 266-324; Agacanov, *Selçuklular*, s. 327.

koyuldu. Müeyyed ile görünürde iyi ilişkiler içinde olan Aytak, aslında ona karşı gayri samimi duygular içindeydi. Birkaç defa iki tarafın adeta birbirlerini test eden karşılıklı mektuplaşmalarından sonra savaş yapıldı. Aytak, canını zor kurtarıp Şah Gazi Rüstem'e sığındı. Bu sırada Rüstem ile kardeşi Ali arasında iktidar çekişmesi vardı. Aytak, Şah Gazi Rüstem nezdinde itibar kazanmak için kardeşini öldürüp başını Rüstem'e yolladı. Ancak Rüstem bu işin kendi iç meseleleri olması nedeniyle kardeşinin başkası tarafından öldürülmesini kabullenmeyerek Aytak'ı Taberistan'da barındırmadı. Aytak, Horasan'da yağma faaliyetlerine devam ettiği için Mahmud Han ve Müeyyed'in müdahalesi sonucu 1158'de tekrar Taberistan'a sığındı. Öfkesi geçen Rüstem, onunla barış yaparak tekrar kendi tarafına çekti. Bu bağlamda Aytak, birçok değerli malın yanı sıra oğlunu da Bâvendî sarayına rehin olarak gönderdi.²⁵ Yerleşik ve sağlam bir otoritenin olmayışı Aytak gibi beylerin manevra yapmalarına imkân sağlamaktaydı. Şah Gazi Rüstem ise burada sadakatinden emin olmak için Aytak'ın oğlunu rehin olarak yanında tutmayı tercih etmiş. Böylelikle onu kontrol altında tutmayı amaçlamıştır.

İspehbud Şah Gazi Rüstem, Oğuzlara mağlup olduktan sonra 552/1157-1158'de topladığı yaklaşık on iki bin kişilik bir kuvvet ile Damgan tarafındaki Bâtıniler üzerine sefer düzenledi. Sekiz ay bu bölgede kalıp Kumis, Damgan ve Bistam'ı idaresi altına aldı.²⁶ Şah Gazi seferdeyken Pâdüşpanî lideri Üstundar Keykavus ve Merdavis'in oğlu Gorşasb Fahrü'd-Devle Âmul ve Esterâbâd'ı yağmalamıştı. Şah Gazi Rüstem her ikisinin de cezalandırılması için harekete geçerek önce Gülpayagan'ı yağmalattı. Ardından da iki kez savaştığı Keykavus'un ordusundan Âmul'deki hükümdarlık sarayını yağmalatmada parmağı olan dört yüz kişiyi meydana ateşe atarak infaz ettirdi.²⁷

2. Bâvendî-Harezşahlı Münasebetlerinde İttifak Safhası

Karışık ortamdan faydalanarak ortaya çıkan bir diğer Oğuz beyi Yağmur Han'ın genişleme siyaseti ne Rüstem Gazi'yi, ne de onun müttefiki Harezşah İl Arslan'ı memnun ediyordu. 554/1160'da Aytak'ın kışkırtmasıyla İl Arslan, Yağmur Han'a saldırdı. Geri çekilen Yağmur Han, topladığı kuvvetlerle işin esas sorumlusu olan Aytak üzerine yürüdü. Aytak derhal metbu Rüstem Gazi'den yardım talebinde bulundu. Ancak Oğuzlara karşı başarı elde edilemedi.²⁸ Görüldüğü gibi, Bâvendîler Taberistan'dan sonra Gürgen'ı vassalı aracılığıyla ele geçirip bölgede etkin bir siyaset izlemeye başladılar. Birinci derecede Oğuzlar ile Taberistan ve civarının hâkimiyeti noktasında siyaset güden Bâvendîlerin kısmen başarılı olduğunu belirtmek gerekir.

559/1163-1164'de genişleme siyaseti bağlamında Şah Gazi Rüstem, Sabık Kazvinî'yi donanımlı bir ordunun başında Damgan'a yolladı. Bölge bu sırada Müeyyed'in kontrolünde Tunkuz adında bir memlukün idaresindeydi. Sabık Kazvinî baskın yoluyla Tunkuz'u mağlup ederek Damgan'ın yanı sıra Bistam ve Câcerm vilayetlerini de idaresi altına aldı. Bâvendîler böylece Simnan'dan Nişabur sınırına kadar olan sahayı hâkimiyetleri altına aldılar. Ancak Türklerin yağmalarına mani olamadılar.²⁹ Bu olaydan kısa bir süre sonra Şah Gazi Rüstem uzun süredir muzdarip olduğu nikris hastalığından dolayı 559/1163 yılında altmış yaşındayken vefat etti.³⁰

Şah Gazi Rüstem'in ölümünden kısa bir süre önce Müeyyed, Nişabur, Beyhak ve Tus'u istila ettikten sonra İspehbud'a mektup yazarak hizmetine girmek istediğini bildirmişti. Rüstem, onun sözüne itimat edilemeyeceğini düşünerek teklife olumsuz karşılık verdi. Aynı zamanda Horasan'ı hâkimiyet altına almak için bir yıl sürecek hazırlıkların başlatılması talimatını verdi. Bu arada Rey'de

²⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 265-266; Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 55-56.

²⁶ Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, s. 19-20; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 265; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 32-33.

²⁷ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 494-497.

²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 292; Agacanov, *Selçuklular*, s. 327.

²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 329-330; Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, 21-22; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 106-107.

³⁰ İbnü'l-Esir'e göre Şah Gazi Rüstem'in ölüm tarihi 8 Rebiülevvel 560/23 Ocak 1165 dir. Zahirüddin Maraşî ise Rüstem'in ölüm yılını 558 olarak kayda geçmiştir. (İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 10, s. 332; Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, s. 24.

bulunan Sungur İnanç ile iletişime geçerek hem akrabalık bağı hem de ittifak kurma girişiminde bulunmuştu. Ancak ömrü vefa etmeyince bu arzusu yarım kaldı.³¹

Şah Gazi Rüstem dönemi Bâvendîlerin siyasi güç ve toprak bakımından en kudretli olduğu dönemdir. Buna rağmen Bâvendîler çeşitli ittifaklar ile daha da güçlenme yolunu tercih etmediler. Rey’de Irak Selçukluları ile temasa geçip ittifak kurarken Oğuzlardan ve Müeyyed Ayaba’dan gelen teklifler kabul edilmemiştir. İki ittifak teklifi de Şah Gazi Rüstem dönemine tesadüf eder. Anlaşıldığı kadarıyla Şah Gazi Rüstem, ayakları yere basan, maceradan uzak bir siyasi anlayışla hareket etmiştir. Müeyyed Ayaba’nın samimi olamayan ve güven vermeyen siyaseti, Oğuzların organize harekettten uzak ve yağma endeksli faaliyetleri böyle bir ittifak için gerekli güven ortamını sağlamaktan uzak görünmektedir.

Babası Şah Gazi Rüstem öldüğünde Hasan, Bihşehr’in sekiz km kuzeyinde yer alan Rekvend (رکوند) köyünde gözetim altındaydı. Bâvendî devlet erkânından Mecidüddin Dârâ, Emir Ali Sabikuddevle Kazvinî, Seyyid Haşim Alevî ve Emir Sorhab gibi ileri gelenler Onu bulunduğu yerden Sârî’ye getirterek tahta oturtular.³² Hasan, başkent Sârî’ye ulaşmadan önce yoldayken gönderdiği süvari birliği marifetiyle kardeşi Nasirü’l-Mülk Keykavus’u öldürtmüştü. Daha sonra başka bir taht iddiacısı olan amcası Hüsamüddevle Şehriyâr’ı öldürmek için yolladığı suikast birliği başlangıçta başarı elde edemese de daha sonra saklandığı Firuzkûh kalesinin kutvaline yaptıkları baskı sonucu Şehriyâr’ı teslim alıp öldürdüler.³³ Hasan, babasının ölümünü birkaç gün gizledikten sonra Bâvendî tahtına oturduğunu ilan etti. Tahtın hâkimiyetini tam anlamıyla tesis etmek için beklemişti. Zira Bâvendî hizmetinde bulunan Aytak, taht değişikliğini fırsat bilerek Müeyyed ile ittifak yaptı ve Horasan’da birlikte mücadele girişiler.³⁴

Şerefü’l-Mülk Hasan (559/567-1163/1173) tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak babasının dostlarından Nasirü’l-Mülk’ü ve Alâü’l-Devle Ali’nin oğlu Şehriyâr’ı astırdı. Daha sonra Emir Ali Kazvinî’yi öldürttü. Öte yandan Esterâbâd havalisinde bazı kalelerde isyan meydana geldi. Ancak bu isyan fazla büyümeden asiler şehir meydanında kılıçtan geçirilerek isyan sonlandırıldı.³⁵

Bu arada bir süre Horasan’ı kasıp kavuran yağmalar ile ön plana çıkan ve Taberistan’a da nüfuz etmeye çalışan Oğuzlar, 560/1164-1165’den sonra tedricen siyasi önemlerini kaybetmeye başladılar. Organize hareket etmedikleri ve müşterek bir lidere sahip olmadıkları için çözüme yaşamışlardı.³⁶

Müeyyed ve Aytak daha önce düşman olmalarına rağmen ortak çıkarları gereği ittifak yaptılar. Onların hedefi esas itibariyle Horasan olmasına rağmen Gûrgan ve Taberistan’a da hâkimiyetlerini kabul ettirmeye çalışmaktaydılar. 560 Cemaziyülevvel/Ocak-Şubat 1165’de Müeyyed’in Nesa’ya saldırısını Harezmsâh İl Arslan püskürttü. Müeyyed, Nişabur’a geri döndü. Harezmsâh kuvvetleri daha sonra Dihistan’a yönelince Aytak, çaresizce Müeyyed’e sığındı. Bu ittifak nedeniyle Taberistan tarafından gelebilecek tehditlere karşı bir askeri birlik Müeyyed tarafından gönderildi. Bu arada Dihistan Harezmsâhluların eline geçti.³⁷

18 Safer 561/24 Aralık 1165’de Sungur İnanç, Irak Selçuklu hükümdarı Arslan’a yenilince maiyetindeki üç bin kişilik asker ile beraber Bâvendîlere sığındı. İspehbud Hasan onu gayet iyi bir şekilde karşılayıp bir süre misafir etti. Daha sonra Müeyyed’in huzuruna giderek ondan Rey’i geri almak için yardım istedi. Bu arada İspehbud Hasan da dört bin kişilik süvari ve piyade birliğiyle ona yardım ederek Rey’i geri almasını sağladı. Bu yardıma karşılık Sungur İnanç, Tebârek kalesini Bâvendîlere verdiği gibi Sungur İnanç ile Alâü’l-Devle Hasan arasında sıhriyet bağı ile akrabalık tesis edildi. Buna göre Sungur İnanç’ın kızı Alâü’l-Devle Hasan’ın oğlu ile evlendirildi. İspehbud Hasan, kalenin güvenliği sağlamak üzere üç yüz seçkin savaşıyı görevlendirdi. 564-565/1168-1169’da Sungur İnanç ölünce Atabek İldeniz Tebârek kalesini gönderdiği elçi aracılığıyla geri istedi. İspehbud Hasan’ın olumsuz karşılık vermesi üzerine Firuzkûh’ta savaş yapıldı. Irak Selçuklu Sultanı Arslan’ın

³¹ İbn İsfendiyyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 107; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 110-111.

³² Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 502-503.

³³ İtimadü’s-Saltana, *et-Tedvin...*, s. 155.

³⁴ İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, c. 9, s. 332; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 111.

³⁵ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2: 503.

³⁶ Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 137.

³⁷ İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, c. 9, s. 332-333.

da bulunduğu ve kırk gün süren bu savaşta Irak kuvvetleri bir sonuç elde edemedi Rey'e geri döndü.³⁸

567/1172'de Harezmsah İl Arslan ölünce tahta Sultanşah çıktı. Ancak Tekiş bu oldubittiye müsaade etmeyerek Sultanşah ve annesini Dihistan tarafına sürdü ve Harezmsah tahtına oturdu.³⁹ Bunun üzerine Taberistan'a sığınan Sultanşah, Bâvendî lideri Hasan tarafından gayet iyi karşılandı. Sultanşah, annesi ile beraber Temişe'ye gelerek Alâü'd-Devle'ye haber yollayıp atalarının arasındaki dostluğa ve birlikteliğe vurgu yapmakla birlikte ondan yardım talebinde bulundu. Hasan, derhal Temişe'ye asker sevk etmenin yanı sıra Sultanşah'ın maiyetinin iaşesini temin ve ihtiyaçlarını gidermek için çeşitli meslek erbablarını Temişe'ye yolladı. Daha sonra Sultan Şah'ın Taberistan'a huzura getirilmesi için ekâbirden kimseler görevlendirildi. Bu arada Selçukluların çözülme sürecinde nüfuzu artan emirlerden biri olan Müeyyed Ayaba, Sultanşah'a Taberistan'a gitmemesi yönünde haber yolladı. Müeyyed, Sultanşah'ı ikna etmeyi başararak kendi yanına çekmekle beraber Taberistan'a düzenleyeceği seferlerde onun imtiyazını ve gücünü kullanma yoluna da gitti.⁴⁰

Müeyyed, Horasan'dan topladığı ordunun yanı sıra Sultanşah'ın kuvvetleri ile beraber Temişe'yi kuşattı, ancak bozguna uğradı. Daha sonra Sârî'ye gelen Müeyyed, şehri tahrip etti. Bu arada Müeyyed'in kardeşi Kuştem'in Taberistan'da giriştiği savaşta mağlup olup Sârî'ye çekilmesinden sonra Müeyyed'de Temişe'ye ardından da Gurgan'a kaçtı. Bâvendî tahtında yaşanan değişikliklerle başa geçen Hüsamüddeve Erdeşîr, kardeşi Rüstem'i vekili olarak Müeyyed'e göndererek Nişabur'u kendisine vermesini istedi. Ancak Müeyyed tekrar Taberistan'a gelerek Esterâbâd civarında Devini (د وینی) şehrinde bulunan Velin kalesini imar etti ve buraya bir miktar askeri kuvvet konuşlandırıp Nişabur'a geri döndü.⁴¹ Bu bilgiler ışığında, Bâvendîlerin hâkimiyet sahalarının zaman zaman daraldığını ifade etmek mümkündür.

Müeyyed öncülüğündeki Horasan askerlerinin başkent Sârî'de yaptıkları tahribat oldukça büyük çaplıydı. Zira Hasan'ın ölümünden kısa bir süre önce gerçekleşen bu olayda şehrin derhal imar edilmesi ve ahalini zararının tanzimi emri verilmesine rağmen işlerin kendisinden sonra tahta çıkan oğlu Erdeşîr döneminde de devam ettiği bilinmektedir.⁴²

Alâü'd-Devle Hasan'ın çok sayıda Türk gulamı bulunmaktaydı. Hükümdarlığının son zamanlarında bu gulamlara karşı uyguladığı ölçsüz yaptırımlar hükümdarlığına karşı huzursuzluğun ana sebebiydi. İspahbud Hasan, bu gulamların bazılarını işkence, bazılarını ise idam ederek cezalandırıyordu. Bu sebeple gulamlar kendisine karşı intikam duygusu içindeydi. Ölümü de bu gulamların elinden gerçekleşti. Sarayında uyurken gulamları tarafından kılıçtan geçirilen İspahbud Hasan, 568/1173'de öldürüldü.⁴³ İtimadü's-Saltana'da Alâü'd-Devle döneminde Taberistan'da ziyadesiyle kötü şartların meydana geldiği ve hatalı uygulamalar nedeniyle işlerin yolunda gitmediği belirtilmektedir.⁴⁴

İspahbud II. Hüsamüddeve Erdeşîr (568-1173/602-1205) Bâvendî tahtına oturunca Müeyyed, Sultanşah ile beraber bir kez daha Sârî'ye geldi.⁴⁵ Müeyyed her fırsatta Bâvendîlerin zayıf anını kollayarak durumdan istifade etmeye çalışıyordu. Taberistan bölgesi coğrafi şartları itibariyle müşkül durumlarda sığınabilecek güvenli bir liman hüviyetinde olduğundan bölgenin ele geçirilmesi acil durumlar için hayati önem taşıyordu. Bunun bilincinde olan Müeyyed, meşruluğu sağlamak için Harezmsahlılardan hanedan mensubu veya meşru başka büyük bir hükümdarın desteğini almayı da ihmal etmiyordu. Bunun ilk örneğini Karahanlı Mahmud Han ile müttefik olup Taberistan'a sefer düzenleyerek göstermişti. Şimdiyse Harezmsahlı Sultanşah'ın itibarını kullanmaya çalışıyordu.

³⁸ Erdeşîr Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 504-505; İtimadü's-Saltana, *et-Tedvîn...*, s. 157; Muhammed b. Ali. B. Süleyman er-Râvendî, *Râhatü's-Südûr ve Ayetü's-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999, c. 2, s. 282.

³⁹ İtimadü's-Saltana, *et-Tedvîn...*, s. 158-159; Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 505-506.

⁴⁰ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 115-117.

⁴¹ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 117-122.

⁴² Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 507-510.

⁴³ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 119.

⁴⁴ İtimadü's-Saltana, *et-Tedvîn...*, s. 156.

⁴⁵ Erdeşîr Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 509.

Müeyyed'in Sultansah ile yaptığı ittifaka karşılık olarak Hüsamüddevle Erdeşîr, Pâdüşpanî lideri Üstundar Keykavus ile ittifak yaptı. Bu ittifak Horasan kuvvetlerine baskın gelince Müeyyed bir kazanç elde edemeden geri döndü.⁴⁶ Bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra 569/1174'de Tekiş ile yaptığı savaşı kaybeden Müeyyed esir edilip öldürüldü.⁴⁷

Tarih-i Cihan Ârâ'ya göre Müeyyed 569/1174 yılı sonlarında Taberistan'a yağma seferine çıkmıştır.⁴⁸ Ancak Cüveynî'de ifade edildiği üzere Müeyyed 9 Zilhicce 569/ 11 Temmuz 1174'de Tekiş tarafından öldürülmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla Müeyyed'in birçok defa Taberistan üzerine sefer tertip etmesi nedeniyle tarihler karıştırılmıştır.⁴⁹ Yukarıda izah ettiğimiz üzere Müeyyed'in Taberistan üzerine son seferi Hüsamüddevle Erdeşîr'in tahta çıktığı ilk yıl yani 568/1173'de gerçekleşmiştir.

Müeyyed'in ölümünden sonra Nişabur'da yönetimi oğlu Togaşah üstlendi.⁵⁰ Babasının aksine Bâvendîler ile münasebetleri barışçıl olan Togaşah, karşılıklı elçi teatisi sonunda İspahbud Erdeşîr ile anlaşarak mevcut hukuka riayet etti.⁵¹

Öte yandan Bâvendî lideri Hüsamüddevle Erdeşîr ile Harezmsah Tekiş'in son derece iyi ilişkiler içinde olduğunu, iki devlet arasında elçi teatisinin yoğun bir şekilde yaşandığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda Tekiş, Bâvendî elçilerini memnun eder ve onlarla Taberistan'a muhtelif hediyeler, gulamlar ve atlar gönderirdi. Hüsamüddevle Erdeşîr, Tekiş'e mukabelede bulunarak elçiler vasıtasıyla muhtelif hediyeler gönderirdi. Hatta ilişkilerin samimiyeti iki hükümdar arasında sıhriyet bağıyla akrabalık kurulmasına kadar ilerledi. Hüsamüddevle, Tekiş'in kızına talip olunca Harezmsah, kızı Şah Hatun'un küçük olduğu için bir müddet beklenilmesi cevabını verdi. Bundan birkaç yıl sonra 576-577/1181-1182'de Taberistan'dan bir heyet Şah Hatun'u almak üzere yüz bin Nişabur altını, çeşitli kumaşlar ve mücevherat ile beraber Gürgan'a gelip sekiz ay kadar kaldı. Şah Hatun, Taberistan'a getirilip dört ay boyunca şenlikler tertip edildi. Evlilik merasimi yaşanırken Türk beylerinden olan Melik Dinar yedi bin kişi ile Gürgan'a gelerek Hüsamüddevle Erdeşîr'e "*Size hizmet etmeye geldim. İzin verirseniz hizmetinize gelir, ayağınızı öperim*" diyerek haber göndermişti. Melik Dinar'a bu hususta izin verilmesine ve geri dönmeyip Gürgan'da kalması şartı koşulmasına rağmen Melik Dinar itaatten vazgeçerek vilayetleri yağmaladı. Melik Dinar'ın zaman zaman Taberistan içlerine kadar ilerleyişinin önlenmesi için Erdeşîr, Tekiş'ten yardım talep etti. Tekiş'in Gürgan'a gelmesinden önce Melik Dinar bölgeyi terk etmiş olmasına rağmen taciz akınlarının bir daha yaşanmaması için Erdeşîr'in elçisine Gürgan'ın kendisine verilmesini talep eden Tekiş, buna ek olarak bir hisar inşa edilmesini istedi. Daha sonra Tekiş'in Karahıtaylı Mengli ile mücadelesinde ona karşı yaptığı son seferde Hüsamüddevle Erdeşîr iki bin kişilik bir kuvvet göndermişti.⁵² Her iki hükümdarın da birbirine güç dengesinde eşit olduğunu, ancak bu durumun tedrici olarak Tekiş lehine değiştiğini belirtmek gerekir. Zira Melik Dinar olayında Gürgan'ın kolayca ele geçirilmesi Hüsamüddevle'nin hâkimiyet sahasının daralması anlamına geliyordu. Ayrıca Tekiş artık kayınpeder mevkiindeydi.

Öte yandan Bâvendîler, Taberistan'ın bir diğer yerel hanedanı olan Pâdüşpanîler ile genelde dostane münasebet içindeydi. Egemenlik sahalarına karşı harici müdahalelerde birlikte hareket ediyorlardı. Bu durum Üstundar Hezaresb'in Pâdüşpanî tahtına oturmasından sonra değişti. Bu dönemde Pâdüşpanîler İsmâîlîler ile dostça geçiniyor, onların topraklarında propaganda yapmalarına müsaade ediyorlardı. Bilindiği üzere Bâvendîler ise bu batını akıma karşı intikam duygusu içindeydi. İsmâîlî fedailerinden iki kişi Bâvendî himayesinde bulunan Şirvanşah Hüdavend ve kardeşlerinden birkaçını öldürünce kurtulabilenler İspahbud Erdeşîr'e sığındı. Bu olay iki hanedanın münasebetlerinin bozulmasına neden oldu. Vakit kaybetmeden Hezaresb üzerine Deylem, Rûyan ve Gil askerlerinden müteşekkil bir ordu gönderilmesine rağmen Üstundar kaçmayı tercih etti. Aynı zamanda kaçış güzergâhındaki yerleşim birimlerini de yağmalayarak viran etti. Bu sebeple bizzat İspahbud Erdeşîr

⁴⁶ Erdeşîr Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 510.

⁴⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. 2, s. 16-17.

⁴⁸ Kadı Ahmed Gaffarî-yi Kazvinî, *Tarih-i Cihan Âra*, Neşr-i Ketabfuruşî, Tahran 1342, s. 131-132.

⁴⁹ Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 131.

⁵⁰ Kazvinî, *Tarih-i Cihan Âra*, s. 132.

⁵¹ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 136; Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 512;

⁵² İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2: 136-138; Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2 s. 512-514.

beraberinde on dört bin kişilik askeri birlik ile Hezaresb'i takibe koyuldu. 580/1184 yılı kış mevsimi başlarına kadar süren bu seferde bir sonuç elde edemedi. Âmul'e geri döndü.⁵³

580/1184'de Irak Selçuklularını hâkimiyet mücadelesinde Atabek İldeniz'e Tuğrul ve atabeyi Muhammed'e karşı İspehbud Erdeşîr, askeri yardım gönderdi. Larican ordu komutanı Lapurî'nin desteğiyle Rey, Tuğrul'un saldırısından kurtarıldı.⁵⁴

580/1184'de Kiya Bozorg namıyla bilinen Gilan Alevilerinden Rıza b. el-Mehadî, İspehbud Erdeşîr'i ziyaret ederek ikta talebinde bulundu. İspehbud, onun manevi şahsına duyduğu hürmete binaen bu isteği geri çevirmeyerek Rûyan'ı Kiya Bozorg'a ikta olarak verdi. Hasım Pâdüşpanî lideri Hezaresb bu haberi alır almaz derhal Rûyan üzerine hareket ederek Kiya Bozorg'u öldürdü. Bu olay Erdeşîr'i iyice öfkeliyordu. Onu cezalandırmak üzere 581 baharında Kucur'a ulaşan Bâvendî kuvvetlerinden korkan Hezaresb ve kardeşi Celil, çareyi Rey'e kaçmakta buldu. Erdeşîr, ileri harekâtına devam ederek bütün Taberistan'ı boydan boya kat edip bazı kaleleri kılıç zoruyla ele geçirdi. Ercasb'ı Rûyan emirliğine getirdikten sonra başkent Sârî'ye geri döndü. Erdeşîr'in bu uzun soluklu Taberistan seferinden kısa bir süre sonra bazı emirlerin başkaldırı hazırlığı içinde olduğu haberi başkent Sârî'ye ulaştı. Vakit kaybetmeden alınan tedbir ile isyan hazırlığında olan emirler yakalanıp muhtelif kalelere hapsedildiler.⁵⁵

581/1185'de Togaşah Nişabur'da vefat edince yerine küçük yaştaki oğlu Sencerşah geçti. Ancak yönetimi aslında naibi üstlenmişti. Emirler arasında bu sebeple yaşanan karmaşa Tekiş'in Nişabur'a davet edilmesine kadar ulaştı. Genişleme siyaseti bağlamında oldukça iyi bir fırsat yakalayan Tekiş hiç vakit kaybetmeden bu çağrıya olumlu karşılık verdi. Tekiş'in Nişabur'u ele geçirmek için yardım talebine İspehbud Erdeşîr, iki bin kişilik askeri kuvvet ile destek verdi. Aynı yılda Nişabur Harezmsahlıların hâkimiyetine geçti. Müeyyed'in aile efradı Harezme götürülürken, Sencerşah'ın naibi idam edildi. Nişabur'un Harezmsahlı hâkimiyetine girmesinden kısa bir süre sonra İspehbud Erdeşîr'in hışmından korkan yerel emirlerden Keykavus Golpâygânî ve Emir Sıraceddin, Tekiş'e sığındı. Tekiş, Keykavus'u Gurgan'a emir olarak atarken, Sıraceddin'i ise Kebûdcâme üzerine sevk etti. Onun emiri öldürmesiyle yaşanan karmaşadan istifade eden Tekiş, Kebûdcâme'yi yerle bir etti.⁵⁶ Bu olay Bâvendîler ile Harezmsahlıların münasebetlerinin bozulmasında dönüm noktası teşkil eder. Zira Tekiş, adeta bir bahane arıyormuşçasına Erdeşîr ile sorunlu olan emirleri Taberistan'ın egemenliğini ihlal edecek şekilde kullanmıştır. Bu saldırgan tavır nedeniyle Bâvendî Harezmsahlı münasebetleri düşmanlık safhasına evrilmeye başlayacaktır.

3. Bâvendî-Harezmsahlı Münasebetlerinde Düşmanlık Safhası

Harezmsahlı Bâvendî münasebetlerinin geri dönülemez şekilde bozulması Irak Selçuklularının yıkılmasından hemen sonra meydana geldi. Sultan Tekiş, Gurgan civarına geldiğinde Erdeşîr'i elçi aracılığıyla yanına çağırdı. Ancak bu davete olumsuz karşılık verildiği gibi Tuğrul'u destekleyeceğini bildiren Erdeşîr, açıkça safını belli etmişti. Bu bağlamda Irak Selçuklu hükümdarı II. Tuğrul, Harezmsahlı Tekiş ile girdiği mücadelede Bâvendîlerle ittifak yaptı. 588/1193'de cereyan eden olayda Tuğrul, Bâvendî hükümdarı Hüsamüddevele Erdeşîr ile Gurgan ve çevresini Tekiş'e karşı korumak şartıyla anlaşta. Bu sayede Tekiş'in çevresiyle olan irtibatının kesilmesi ve olası yardımcı kuvvetlerin geçişine mani olmak hedeflenmişti. Ancak müttefikler başarıya ulaşamadı neticede Tuğrul öldürüldü ve Irak Selçuklu toprakları Tekiş'in eline geçti.⁵⁷ Bu zaferle kudreti artan Tekiş, kendisini sultan addeden sikkeler bastırmıştı.⁵⁸ Anlaşıldığı kadarıyla Bâvendîler, güçlü oldukları dönemde Harezmsahlılar ile eşit siyasî şartlara sahiptiler. Ayrıca ortak düşmana karşı birlikte hareket etmeleri söz konusudur. Ancak bölgede otorite boşluğunun olması ve hükümdarların hemen hemen birbirleriyle

⁵³ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2, s. 515-516.

⁵⁴ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2, s. 516.

⁵⁵ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2, s. 516-518.

⁵⁶ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, 2, s. 149-151.

⁵⁷ Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, s. 114; Erdeşîr Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2: 522-523; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlı Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 121; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2001, s. 315.

⁵⁸ Aydın Taneri, *Harezmsahlılar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 28.

eşit güçte olmaları, Taberistan ve çevresinde ittifak arayışlarında sürekli manevra yapılmasına imkân sağlıyordu.

Tuğrul öldürülüp Irak Selçuklularının toprakları Harezşahlıların eline geçince Hemedan'da bulunan Tekiş'in huzuruna oğlu Rükneddin Kârin öncülüğünde bir heyet ile çok miktarda değerli hediye gönderildi. Kaynaklarda bu Bâvendî heyetinin nasıl bir muameleye tabi tutulduğu bilinmemekle beraber daha sonra gelişen olayların seyrinden Tekiş tarafından pekte sıcak karşılanmadığını söylemek gerekir. Zira Tekiş bu zaferden sonra yaptığı tayinlerde Erdeşir'in hâkimiyet sahası içinde bulunan Bistam ve Damgan'ı ordu komutanlarından birine vermiştir.⁵⁹ Bu açık ihlal ile iki hanedan arasındaki düşmanlık Taberistan'ın ilhak edilmesi girişimine kadar uzanacaktır.

594/1198'de Horasan'da hazırlıklarını tamamladıktan sonra Taberistan'a geçen Tekiş, kendisine karşı yapılan ittifaklardan dolayı Bâvendîleri tedip etmeyi amaçlıyordu. Hüsamüddeve de müttefiki Tuğrul öldükten sonra tekrar Tekiş ile münasebete girmeye çalışarak oğlu Rükneddin'i ve bazı emirleri Tekiş'e gönderdi. Ancak Tekiş onlara iltifat etmedi ve emirlerine Taberistan'ın fethedilmesi talimatını verdi. Bu fetihler doğrultusunda başta Sârî olmak üzere Esterâbâd yağmalandı. Hüsamüddeve'nin geri çekilmesiyle Firuzkûh ve Üstünavend kaleleri savaş yapılmaksızın Bâvendîlerden alındı.⁶⁰

Karahıtlı tehlikesi baş gösterdiği için Harezşah'a geri dönen Tekiş'in huzuruna İspehbud Erdeşir, Taberistan'ın daha fazla zarar görmesini önlemek için ikinci kez, bu defa oğlu Hasan öncülüğünde bir heyeti yolladı. Bu heyetin bir başarı elde edip etmediği bilinmemektedir. Ancak Tekiş'in 597/1201'de ölümüyle İspehbud Erdeşir, Esterâbâd ve Gûrgan'daki Harezşahlı kuvvetlerini uzaklaştırarak Rey'den Sârî'ye kadar topraklara tekrar hâkim oldu. Onun bu başarısında Harezşahlılarda yaşanan taht kavgaları ve Gurlularla mücadelelerin de etkisi bulunmaktadır.⁶¹

Harezşahlıların 594/1198'de büyük bir yağma faaliyetine giriştiği Taberistan'da İspehbud Erdeşir'e karşı oğlu II. Şah Gazi Rüstem'in de bulunduğu büyük bir başkaldırı hareketi meydana geldi. Erdeşir, olayların sorumlusu olan Bahaeddin Lapurî'yi önce zindana attı. Birkaç gün sonra ise idam ettirdi. Oğlu Hasan'ı sorguya çekip zindana attırırken diğer oğlu Rüstem'i de Dârâ kalesine hapsedirdi. 602/1205'de Hüsamüddeve Erdeşir vefat ettiğinde üç oğlundan en büyüğü olan Hasan, zindandayken vefat etmişti. Ortanca oğul Rüstem, Dârâ kalesinde hapisteydi. En küçük oğlu Kârin ise Bâvendî sarayında bulunmaktaydı. Bâvendî devlet erkânı tarafından iktidara en uygun olan kişinin Rüstem Şemsü'l-Mülk (602-1205/606-1209) olduğu kararına varılması üzerine O, Dârâ kalesinden çıkartılıp derhal tahta oturtuldu. İleri derecede pimpirikli olduğu için ilk beş gün mutlu ve huzurlu bir şekilde tahta oturamadı. Nücum ilmüne düşkün olduğundan âlimlerden hükümdarlığına dair olumlu bir haber alamadığı için böyle davranmaktaydı. Hükümdarlığının yedinci günü Sâsânî hükümdarlarının yaptığı gibi eğlence tertip ettirdi. Sekizinci gün ise Bâvendî ileri gelenlerine değerli hediyeler vererek onları memleketin muhtelif yerlerine görevlendirdi.⁶²

İspehbud Rüstem'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra kardeşi Kârin ile arasında miras nedeniyle anlaşmazlık çıktı. Kârin, uzlaşmaz bir tavır sergileyerek Bâvendîlerin iç meselesini Sultan Muhammed Harezşah'a kadar götürdü. Muhammed Harezşah, Alişah'ı görevlendirerek sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi talimatını verdi. Aksi olursa zor kullanılmaktan geri durulmayacaktı. Savaş gerçekleşmesi halinde Rey ve Gûrgan yöneticileri de Alişah'a yardım edecekti. 602/1205'de Rûdbar'a gelen Alişah, iki kardeş arasındaki sorunu diplomasiyle kansız bir şekilde çözmeyi başardı.⁶³

Hüsamüddeve Erdeşir tekrar Taberistan'da hâkimiyet sahasını lehine değiştirmeyi başarmasına rağmen ölümü üzerine Taberistan'da yaşanan iktidar kavgaları ve oğlu Rüstem'in kifayetsizliği Harezşah Alâeddin Muhammed tarafından oldukça iyi kullanıldı. Sultan Muhammed Sârî, Âmul ve birçok kaleyi tahrip ettikten sonra Taberistan'ı naibi Alişah'a tevdi etti ve hutbe Taberistan'da İspehbud Şemsü'l-Mülk'ün sığındığı Kura kalesi müstesna Harezşahlılar adına okunmaya başlandı. Sultan Muhammed, Taberistan'ı büyük oranda ele geçirmiş ve itaat altına almış olsa da, çok geçmeden

⁵⁹ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 523.

⁶⁰ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 140-150.

⁶¹ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 523-527.

⁶² Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 525-537.

⁶³ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 537-538.

bölge tekrar bağımsızlığına kavuştu. Sultanın Karahıtaylı Gürhan ile yaptığı savaşta yenilip kuvvetlerinin dağılmasından sonra kendisinden uzun süre haber alınamadı. Bu suretle Harezm'de yaşanan otorite boşluğundan istifade eden Bâvendîler tekrar bağımsız oldular.⁶⁴

İspehbud Rüstem, tecrübesizliği, siyaset noktasında yetersizliği ve hâkim olduğu topraklarda olan bitenden habersiz olması nedeniyle hükümdarlığı boyunca etkisiz kaldı. Onun iktidarında İsmâîlîler, Taberistan'da daha faal oldular. Çok sayıda Bâvendî soylusu onlar tarafından suikaste maruz kaldı. 603/1206'da öldürülen İspehbud Rüstem'in kardeşi Kârin'de bunlardan biriydi.⁶⁵

Sultan Muhammed'in zaman zaman Taberistan yerel yöneticileriyle iş birliği içinde olduğunu belirtmek gerekir. Terken Hatun'un akrabası olan Kezlik Han, Sultana karşı isyan ederek Torşiz şehrine gelince, Sultan o sırada Tus yakınlarında bulunan Kebûdcâme İspehbud'undan şehri Kezlik'e karşı savunmasını istedi. İspehbud, Kezlik'i mağlup ederek onun kaçmasını sağladı.⁶⁶

606/1209-1210 yılında III. Yezdigerd'in soyundan gelen Bâvendîlerin İspehbediyye kolunun son hükümdarı Şemsü'l-Mülk Şah Gazi Rüstem, Ebu Rıza adındaki komutanına geniş yetkiler vermenin yanında onu kız kardeşiyle evlendirmişti. Bu şöhretin ve gücün verdiği etkiyle Ebu Rıza, Şah Gazi'nin yönetimini ele geçirme arzusuna kapılarak harekete geçti. Şah Gazi'yi bir av merasimi sırasında öldürünce Taberistan'da karşılıklar vuku buldu. Şah Gazi'nin kız kardeşi Ebu Rıza'nın bu hareketini kabul etmeyerek onu öldürdü. Bu sırada Sultan Alâeddin Muhammed'in komutanlarından Mengli, Taberistan'da yaşanan karışıklıklardan istifadeyle derhal bölgeye hareket ederek Şah Gazi'nin hazinelerini ele geçirdi. Şah Gazi'nin kız kardeşiyle evlenerek bölgede siyasî otoriteyi ele geçirmeyi planlayan Mengli, bu amacına ulaşamadı. Kendisini melike olarak tanıtan Şah Gazi'nin kız kardeşinin Sultan Alâeddin Muhammed'e bir elçi yollaması üzerine Alâeddin Muhammed bu davete kayıtsız kalmayarak Taberistan'ı devletin toprakları arasına dâhil etmek amacıyla harekete geçti. Naibler vasıtasıyla Melike, Harezm'e getirilerek sultanın emirlerinden biri ile evlendirildi. Böylece Taberistan savaş yapılmadan kolayca ele geçirilmiş oldu.⁶⁷ Taberistan bölgesinde Harezmşah Devleti'nin idaresi çok uzun ömürlü olmamış yaklaşık on yıl sürmüştür. Meşhur Otrar olayı sonrası gerçekleşen Moğol istilasıyla Harezmşahlılar yıkılış sürecine girerken Bâvendîlerin İspehbediyye kolu yerine Kinhariyye kolu Taberistan'da hüküm sürmeye başlamıştır.⁶⁸

4. Sonuç

Bâvendîler, Taberistan bölgesinde mukim, zamanla hâkimiyet sahalarını güney ve doğu istikametinde genişletmeye çalıştılar. Bu duruma imkân sağlayan birinci unsur elbette etkileşim içinde oldukları egemen devletin güçsüzlüğüydü. Fırsatını buldukça bu durumu sonuna kadar kullanılmışlardır.

Selçukluların yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni siyasi süreç, Şah Gazi Rüstem öncülüğünde Bâvendîlerin topraklarını genişletmesi ve güçlenmesi sonucunu doğurdu. Bu süreçte Oğuzlar ile de münasebete giren Şah Gazi Rüstem, onlarla ittifaktan uzak durarak savaş yapmayı yeğledi.

Harezmşahlılar Selçukluların yıkılış sürecinde oluşan otorite boşluğundan istifade ederek kuruluş ve genişleme safhasında Bâvendîler ile münasebetleri dostane sürdürmüştü. Daha sonra Tekiş döneminde başlangıçta dostane olan ve karşılıklı elçi teatisi ve hediyeleşmeler ile canlı tutulan ilişkiler, Türkmen akınlarının da etkisiyle Harezmşahlılar lehine değişmiştir. Tekiş, zamanla Bâvendîlere karşı düşmanca bir politika gütmeye başlamıştır. Tekiş önderliğindeki Harezmşahlıların, bağlı oldukları Karahıtaylılara başkaldırısı başarılı olmuştu. Ayrıca Irak Selçuklularının yıkılmasıyla

⁶⁴ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 150-172.

⁶⁵ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 538.

⁶⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. 2, s. 55; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 171.

⁶⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. 2, s. 57-58; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, tsh. Abdül-Hüseyin Nevaî, Emir Kebir, Tahran 1364, s. 490; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 37.

⁶⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 10, s. 220-221; Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, c. 4, s. 482-486; İbrahim Kafesoğlu, *Harizmşahlar...*, s. 275-285; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 272-273; Jean Poul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 182-188; Merçil, "Bâvendîler", s. 216.

daha da güç kazandılar. Bu sebeple Bâvendîlerin hareket alanı daralmaya başladı. Irak Selçuklularının yıkılışıyla ziyadesiyle güçlenen ve onların topraklarını ele geçiren Harezmsahlılar, Bâvendîlere karşı saldırgan tutumlarının dozajını artırmıştır. Tekiş'in ölümüyle Bâvendîler bir aralık toparlansa da Harezmsah Alâeddin Muhammed döneminde kaçınılmaz son Bâvendîler adına gerçekleşti. Nihayetinde Harezmsahlılar, Bâvendîlerin içinde bulunduğu zayıf durumdan istifadeyle topraklarını ilhak ettiler.

Kaynakça

Abdurrafi Hakikat, *Tarih-i Conbiş-i Serbedaran ve Diger Conbişha-yi İraniyan der Kurun-u Heştom Hicri*, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1363.

Abdülkerim Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1990.

Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*. c. 4, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.

Akif Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", *İran Çalışmaları Dergisi*, c. 3, s. 1, 2019, Ss. 67-90.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, c. 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Aydın Taneri, *Harezmsahlılar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Azizullah Beyât, *Tarih-i Tatbiki-yi İran Ba Keşverha-yi Cihan*, Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1384.

Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Erdeşir Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, Tsh. Muhammed Şükrî Fûmeşî, c. 2, Neşr-i Resâneş, Tahran 1388hş.

Erdoğan Merçil, "Bâvendîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, Ss. 214-216.

Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, Tsh. Abdü'l-Hüseyn Nevaî, Emir Kebir, Tahran 1364.

Hüseyn Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2001.

Hüseyn Samedî, *Ketabnâme-i Mâzenderân*, c. 1, *Sazman-ı Bername-i Ostan-ı Mâzenderân*, Sârî 1372.

İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, Tsh. Abbas İkbâl, c. 1-2, Tahran 1386.

İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Ahmet Ağırakça vd., c. 9-10, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlılar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

Jean Poul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

Kadı Ahmed Gaffarî-yi Kazvinî, *Tarih-i Cihan Âra*, Neşr-i Ketabfuruşî, Tahran 1342hş.

Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, c. 2, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Muhammed b. Ali. B. Süleyman Râvendî, *Râhatü's-Südûr ve Ayetü's-Sürûr*, Çev. Ahmed Ateş, c. 2, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Muhammed Hasan Han İtimadü's-Saltana, *et-Tedvîn fi Ahval-i Cibâl-i Şervîn*, Tsh. Mustafa Ahmedzade, İntişarat-ı Fikr-i Rûz, Tahran 1373hş.

Mustaf Rüstemi, *Hüner-i Tabarestan*, İntişarat-ı Müessese-i Amuzeş Ali-yi Marlik, Babilsor 1392.

Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, Ss. 322-323.

Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of The Sâsânîan Empire*. Published Tauris, New York 2008.

Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

Reşidüddin Fazlullah, *Cami Al-Tavarih Selçuklular Tarihi*, Yay. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksü-Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Salih Purgari, “Nigahi be Coğrafya-yi Tarih-i Taberistan der Kurun-u Evvel-i Hicri.” *ez-Zehra Üniversitesi İnsani İmler Araştırma ve İlim Dergisi*, s. 17-18, 1380, Ss. 33-56.

Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*. Çev. Ekber Necef-Ahmed Annaberdiyev. Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

Seyyid Zahirüddin b. Seyyid Nasirüddin Maraşî, *Tarih-i Taberistan Rûyan ve Mâzenderân*, Tsh. Muhammed Hüseyin Tesbihi, Müessese-i Matbuat-i Şarki, Tahran 1345.